

УДК 811.161.1'367

Романченко А.П.

ВСТАВЛЕНІ ОДИНИЦІ ЯК ЗАСІБ КОМУНІКАТИВНОГО ВПЛИВУ В НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

У статті схарактеризовано вставлені одиниці, їхню структуру, семантику і функції. Зроблено акцент на комунікативний потенціал цих конструкцій у науковому лінгвістичному дискурсі.

Ключові слова: вставлені одиниці, науковий дискурс, Ю.Карпенко, функція, вплив.

Романченко А. П. Вставленные единицы как способ коммуникативного влияния в научном дискурсе. В статье охарактеризованы вставные единицы, их структура, семантика и функции. Акцентировано внимание на коммуникативном потенциале этих структур в научном лингвистическом дискурсе.

Ключевые слова: вставные единицы, научный дискурс, Ю. Карпенко, функция, влияние.

Romanchenko A. P. Insertive units as a mean of communicative influence in scientific discourse. The insertive units, their structure, semantics and functions are characterized. The communicative potential of these structures in scientific linguistic discourse is accentuated.

Keywords: insertive units, scientific discourse, Y. Karpenko, function, influence.

В українському мовознавстві існує чимало праць, у яких проаналізовано синтаксично ізольовані члени речення, зокрема висвітлено природу вставлених конструкцій, з'ясовано їхню семантику, схарактеризовано інтонування та пунктуаційне виділення таких структур (І. Вихованець, Н. Гуйванюк, П. Дудик, В. Жайворонок, А. Загнітко, Л. Кадомцева, В. Кононенко, Б. Кулик, Н. Плющ, І. Савченко, О. Семотюк, К. Шульжук та ін.). Досить часто увагу дослідників привертають стилістичні особливості функціонування названих конструкцій у різних стилях, зокрема у творчості письменників (О. Галайбіда, В. Грицина, М. Дорошенко, І. Житар, А. Коваль, А. Мойсієнко, І. Дегтярова). Останнім часом пожвавився інтерес до вивчення комунікативного й текстового потенціалу вставлених одиниць (А. Мамалига, З. Олійник). Однак недослідженими залишаються проблеми структури й специфіки функціонування вставлених конструкцій в україномовному науковому дискурсі, що репрезентований працями відомих українських учених-лінгвістів.

У попередній статті ми розглянули вставлені речення в науковій спадщині Ю. О. Карпенка (у друці). Метою цієї розвідки є дослідження вставлених одиниць у науковому лінгвістичному дискурсі.

Для досягнення мети потрібно вирішити такі завдання: з'ясувати структуру, семантику вставлених одиниць як синтаксично ізольованих членів речення, встановити їх функційно-стилістичні особливості в науковому дискурсі Ю.О. Карпенка. Об'єкт дослідження – вставлені слова і словосполучення, предмет – структурно-семантична специфіка та особливості функціонування вставлених речень у жанрі наукової статті.

Матеріалом дослідження слугували речення з названими вставленими одиницями, дібрані з ономастичних статей, автором яких є Ю. О. Карпенко. Науковий світ знає Юрія Олександровича Карпенка як талановитого вченого, якого цікавили проблеми фонетики, фонології, українського народознавства, історії української мови, соціолінгвістики, славістики, діалектології, етнолінгвістики тощо. Творча спадщина непересічного науковця, інтелектуала, людини з енциклопедичними знаннями нараховує понад 500 праць, більшість з яких стосується питань ономастики. Ю. О. Карпенко є фундатором Одеської ономастичної школи, його називають творцем сутнісної концепції власної назви, засад літературної та когнітивної ономастики. Його роботи відомі як в Україні, так і далеко за її межами. У зв'язку зі сказаним вважаємо за необхідність зупинитись на такому багатому науковому матеріалі найвищого рівня.

В українському мовознавстві продовжує панувати думка про те, якою б неоднорідною синтаксичною групою стосовно змісту й структури не були б вставлені конструкції, вони виконують дві семантико-стилістичні функції в реченні, вставленими до якого вони є. Одна із цих функцій виявляється через уточнення, роз'яснення або доповнення до основної думки речення. Суть іншої функції полягає в реалізації побіжних зауважень, асоціацій автора, які меншою мірою пов'язані з основним змістом речення [6, 231]. На те ж саме звертає увагу Б. Кулик, зазначаючи, що вставлені слова, словосполучення і речення виражають «такі додаткові повідомлення чи побіжні асоціативні зауваження, які поповнюють, уточнюють, розвивають зміст висловлення, вказуючи на якісь деталі чи нові факти, що не були передбачені в перший момент формування думки» [5, 180]. М. Каранська наголошує на тому, що вставлені конструкції настільки різноманітні за змістом, що їх неможливо класифікувати, оскільки «тут є і підкреслення якоїсь деталі, й уточнення за бажанням, і побіжні зауваження, певні додаткові відтінки зображення, і широкі доповнення пояснюва-

льного характеру, і роздуми та різні спогади, гострі емоційні й експресивні вислови» [4, 165].

У науковому мовленні Ю. О. Карпенка серед вставлених конструкцій варто розрізняти вставлені слова і словосполучення, які дослідники пропонують кваліфікувати як вставлені поширювачі базового речення [2]. Вставлені поширювачі речення виконують дві функції: вони є відповідниками або заміниками тих чи тих компонентів семантичної структури речення. Залежно від того, яку функцію виконують такі поширювачі речення, розрізняють кореляти й субститути синтаксем базового речення.

Перші з них співвідносяться з відповідними компонентами семантичної структури речення, функціонуючи в науковому мовленні Ю. Карпенка як кореляти субстанційних, атрибутивних і адвербіальних синтаксем. Наприклад: *Організація ономастики як науки (а не окремих побіжних розвідок) лягла на плечі Кирила Кузьмича Цілуйка...; Ось певна (але далеко не повна) ієрархія...; Вибір зумовлювався і об'єктивними ходами, художніми потребами та смаками, і – помітною мірою – звучанням імені та можливостями його мистецької обробки.* У наукових статтях ученого серед відповідників названих синтаксем можна виокремити кореляти-етимологізатори (*Відношення між гідронімами Слова і Словута – це стосунки віддієслівного іменника та дієприкметника (праслов'янське *slovont-)*), кореляти-ілюстратори (*П. Загребельний обрав ім'я Мотрона, уживаючи його в своєму романі 243 рази в 11 варіантах (Мотронка, Матрегна, Мотря, Реня та ін.) і з одною антомасією – Аврора*), кореляти-кваліфікатори (*В останньому рядку – натяк на поему Юрія Клена (неокласика Освальда Бурггардта) «Попіл імперій»*), кореляти-конкретизатори (*Особливо цінним тут є словник древніх мов (латинської, грецької, санскриту) та словники-реконструкції індоєвропейської мови*), кореляти-синоніми (*... в гідронімії практично завжди маємо парну опозицію вижній (вишній, горішній) – нижній (долішній)*), кореляти-варіанти (*Зазначимо, що день преподобного проповідника Теодора (Феодора) Начертанного ... вчені вважають днем народження Богдана Хмельницького*), кореляти-включення (*Однак дві статті викладають авторську концепцію методології (і методики теж) на рівні всієї лінгвістики*), кореляти-альтернативи (*Заміна прізвища (чи імені) на інше нібито схожа на псевдонім, однак не є ним, бо псевдонім обирає або приймає сам його носій, а йдеться про перейменування...*), кореляти-порівняння (*38 рефератів, де методологія*

представлена не дуже щедро (як у В. М. Калінкіна), але цілком нормально, відповідно до ваківських вимог, містять, якщо це дисертації радянського періоду (їх 12), таку чи таку згадку про марксизм-лінінізм...). Усі кореляти вносять різноманітну додаткову семантику в базове речення.

Поширювачами базового речення також є вставлені одиниці – субститути, які не мають у базовому реченні відповідних корелятивних синтаксем. Це субстанційні (*Між тим О. Трубачов (за І. Петлевою) реконструює цілий ряд праслов'янських діалектизмів...*), атрибутивні (*Найочевидніші її слов'янські вияви – південнобузька Вись (Велика й Мала) та польська Вісла – знаходяться за межами Карпат*) та адвербіальні замітники синтаксем. Останні можуть вказувати на спосіб дії, міру і ступінь, кількісні параметри або виражати семантику комплексно: *Міфологічність імен переважно залишається їх поетичним ореолом, а за змістом вони називають – у гармонії зі своїм міфологічним наповненням – речі сучасні, потрібні поетові в даному творі; Коли зібрані слова докладно проаналізовані й згруповані описаним чином (а частіше – паралельно з цим процесом), вивчаються етимологічні словники та етимологічні дослідження...* Очевидно, різновидів заміників з адвербіальною семантикою може бути більше.

На думку К. Шульжука, вставлені конструкції за виконуваними функціями можуть бути уточнювальними, пояснювальними та доповнювальними [7, 171]. Перші з них конкретизують зміст речення, другі – пояснюють причину того, про що йдеться в базовому реченні, а треті – мають приєднувальний характер, виражаючи об'єктивну модальність.

Семантика вставлених одиниць є вторинною, додатковою до семантики базового речення, проте вона є важливою для автора, який таким чином намагається забезпечити найточніше розуміння написаного ним. Автор втілює свої комунікативні наміри за допомогою вставлених конструкцій, що завдяки своїй спрямованості вносять до основного повідомлення базового речення певні деталі, уточнення, зауваження, пояснення. Загальноприйнятою є думка про непередбачуваність аналізованих структур початковим задумом висловлення. Однак, на наш погляд, у писемному мовленні, зокрема в науковому стилі, є сенс говорити про певну стратегію мовця, який все ж бере до уваги комунікативні інтенції споживача інформації і в такий спосіб прагне їх задовольнити, тобто в подібній конструкції подати додатко-

ву інформацію, яка нашаровується на основну, вплинути на адресата. У цьому переконана О. Галайбіда, яка вважає, що поява вставлених конструкцій у писемній мові, зокрема в художньому стилі, зумовлена комунікативними, синтаксичними і стилістичними чинниками, на відміну від усного мовлення, де їх вкраплення є репліками, які виникають асоціативно, для уточнення або пояснення основної інформації. Їх уведення до базового речення пов'язане з комунікативним наміром автора, його бажанням досягнути повноти викладу за допомогою вираження своїх зауважень, доповнень, уточнень, оцінок, акцентування окремих слів [2].

Як стверджує О. М. Антонюк, вставлені конструкції можуть бути нейтральними та модально маркованими, в оформленні перших відсутній особливий емоційний підтекст, інші – є емоційно насиченими [1]. У писемному мовленні відомого українського ономаста зміст вставлених речень має раціональний аспект, як того й вимагає науковий підхід до вивчення будь-якого явища. Проте іноді вставлені одиниці характеризуються певною емоційністю, апелюючи до адресата, виражаючи сумнів, припущення, ймовірність, спонукаючи його поміркувати разом з автором тощо: *Я мав «щастя» пізнати ще в свої студентські роки і зокрема при вивченні (обов'язковому!) примітивних праць Сталіна з мовознавства; Решта імен є уподобаннями – кожне! – тільки одного ментального лексикону; Написання назви Піскава з і фіксує її зближення (вторинне?) з лексемою пісок*. Усе це сприяє релевантному сприйняттю думки автора, уможлиблює порозуміння з його адресатом. Вважаємо, що в аналізованих структурах чітко реалізовано індивідуальні особливості наукового мислення й письма Ю. О. Карпенка.

Вставлені поширювачі речення, на наш погляд, є суб'єктивно-оцінним засобом меншою мірою, ніж вставлені речення, що, безперечно, зумовлено структурою вставлених одиниць. Однак ті й інші, входячи до базового речення, виражають складну думку з усіма її нюансами, асоціативними зв'язками та взаємопов'язаністю явищ об'єктивної реальності. Вибір структури вставлених конструкцій, їх активність і функції пов'язані з комунікативно-прагматичними намірами автора. Виходячи з цього, вставлені одиниці кваліфікуємо як засіб авторської тактики, як засіб впливу на адресата в науковому мовленні.

Крім вставлених одиниць, учений широко використовує вставні слова і словосполучення, які мають свої особливості використання і

власний комунікативний потенціал, що стане предметом подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонюк О.М. Функціонування вставлених конструкцій у складі багатокомпонентних складних речень (на матеріалі прози І. С. Тургенєва): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.02 «Російська мова» [Електронний ресурс] / О. М. Антонюк. – Харків, 2007. – Режим доступу: http://www.br.com.ua/referats/dysertacii_ta_autoreferaty/47277-13.html
2. Галайбіда О. В. Вставлені конструкції в українському художньому тексті: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова» [Електронний ресурс] / О. В. Галайбіда. – К., 2011. – Режим доступу: <http://www.lib.ua.net/diss/cont/353607.html>
3. Житар І.В. Структура та стилістичні функції вставлених конструкцій у науковому і публіцистичному стилях української літературної мови: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова» [Електронний ресурс] / І. В. Житар. – К., 2011 – Режим доступу: <http://www.er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/695/1/Автореферат%20Житар.pdf>
4. Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови: навч. посіб. / М. У. Каранська. – К.: НМК ВО, 1992. – 400 с.
5. Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. Синтаксис: підручник / Б. М. Кулик. – К.: Рад. шк., 1961. – Ч. II. – 288 с.
6. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1972. – 516 с.
7. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: підручник / К. Ф. Шульжук. – К.: Академія, 2004. – 408 с.